

Aleksei Petersoni roll vepslaste ja udmurtide rahvuslikus taassünnis (1980.–1990. aastad)*

Indrek Jääts
Svetlana Karm

Sissejuhatus

Eestlaste etniline identiteet on väga tihedalt seotud eesti keelega. Võib-olla seetõttu läheb paljudele eestlastele korda ka soome-ugri keelesugulus. Teadmine sellest, et kuulutakse soome-ugri rahvaste perre, mängib eestlaste rahvuslikus enesemääratluses olulist rolli. Keelesugulust on aga laiendatud ka kultuuri- ja isegi veresuguluseks. Soomeugrilasi nimetatakse sageli hõimurahvasteks ja nende käekäiku peetakse tähtsaks.

Eesti etnograafidele on soome-ugri rahvad alati huvi pakkunud ja võimaluste piires on neid ka uuritud. Fennougristika kuldaeg Eesti etnograafias algas 1960. aastatel ja kestis kuni 1990. aastate alguseni. Soome-ugri suuna keskuseks kujunes Tartus asuv Eesti NSV Riiklik Etnograafiamuuseum¹ ja peamiseks eestvedajaks Aleksei Peterson, muuseumi direktor aastatel 1958–1992. Kokku korraldati nende kümnendite jooksul hõimurahvaste juurde üle 100 ekspeditsiooni. Muuseumikogusid

* Artikkel on valminud Haridus- ja Teadusministeeriumi hõimurahvaste programmi toetusel (uurimisprojekt „Soome-ugri dialoogid: Nõukogude Eesti etnograafid hõimurahvaid uurimas“, nr 843/884, 2019–2021).

1 Aastal 1988 taastati ajalooline nimetus Eesti Rahva Muuseum.

täiendati aukartust äratava hulga etnograafiliste esemete, kirjelduste, fotode, jooniste ja filmikaadritega. Kas sellest kõigest kerkis mingit kasu ka soomeugrilastele? Milline oli Eesti etnograafide suhe uuritavatega? Järgnevalt katsume nendele küsimustele vastata Aleksei Petersoni ning vepslaste ja udmurtide näitel. Artikkel keskendub eeskätt Gorbatšovi glasnosti ja perestroika ajastule. Tollal oli muu hulgas juba võimalik avalikult rääkida ka rahvussuhetest ning toimus paljude nõukogude rahvaste rahvuslik taassünd. Millist rolli mängisid seejuures Eesti etnograafid?

Eesti etnograafid külastasid hilisel nõukogude ajal kõiki idapoolseid soome-ugri rahvaid, aga 1960. ja 1970. aastatel tegeleti enim vepslastega ning 1980. aastatel udmurtidega. Võib öelda, et need olid Aleksei Petersoni kaks armastust. Teda ja ta kolleege huvitas eeskätt vana talurahvakultuur. 1960. aastatel uuriti seda seoses etnogeneesi küsimustega. 1970. aastatel nihkus see teema tasapisi tagaplaanile ning esmaseks eesmärgiks sai lihtsalt vana ja kiiresti kaduva rahvakultuuri talletamine muuseumikogudesse, klassikaline päästeetnograafia. Peterson uskus soome-ugri rahvaste ühtsesse päritollu ja otsis nende traditsioonilises materiaalses kultuuris vanu ühisjooni (vt Peterson 1997: 63; 2007: 109–110). Hõimurahvaste sotsialistliku kaasaja uurimisega Peterson ja ta kolleegid reeglina ei tegelenud. Kaasaja uurimist üritati võimalusel vältida ka kodusel Eestis, ehkki ülevalt poolt seda sooviti ja isegi nõuti. See vastumeelsus oli Nõukogude Eesti etnograafidele üldiselt omane (vt Jääts 2019: 9–10).

Aastal 1977 kirjutas Peterson oma udmurdi välitööpäevikus kohtumisest tunnustatud nõukogude etnograafi Vladimir Pimenoviga, kes kasutas udmurtide ja nende kultuuri kiire muutumise uurimiseks sotsioloogilisi ja statistilisi meetodeid (massilisi ankeetküsitlusi).

Mis teha, südametunnistus ei luba eraldada enamik jõude tänapäeva uurimisele, sest vana kaob. On tarvis korjata just praegu ikka vana olustikulist ainet – see peab olema esmajärguline ülesanne, alles siis muud, kui muidugi jõudu jätkub. Aga mitte vastupidi, nagu arvab Pimenov. (ERM TA 700, 27. juuli 1977, lk 90)²

Märtsis 2006 kirjutas Peterson oma udmurdi välitööpäevikute publikatsioonide sisse juhatades:

[...] meie ekspeditsioonide ülesanne oli kirjeldada vana kaduvat udmurdi küla. Tähtis oli jäädvustada udmurdi rahvakultuuri

² Aleksei Petersoni udmurdi välitööde päevikud aastatest 1977–1989 on publitseeritud (Peterson 2006). Siin tsiteerime algallikaid.

tulevastele põlvedele, meie ülesanne polnud kaasaja olme ja tuleviku küla visioonide esiletoomine, vaid piirdusime 20. sajandi esimese poole kirjeldamisega. (Peterson 2006: 12)

Kaasajast ei saanud idapoolseid hõimurahvaid väisavad eestlased muidugi päriselt mööda vaadata. Muu seas olid nad sealsete etniliste protsesside tunnistajateks.

Paljude idapoolsete soome-ugri rahvaste arvukus oli kahanes. Eriti ilmne oli soome-ugri keelte taandumine. Suurematel rahvastel oli territoriaalaautonoomia, kuid reeglina olid nad venekeelse rahvastiku massilise sisserännu tõttu oma vabariigis ja ringkonnas vähemusse jäänud. Väiksematel rahvastel polnud mingisugust autonoomiat ning kohalik administratsioon seadis mõnel juhul isegi nende olemasolu kahtluse alla. Soomeugrilased olid 1930. aastate stalinlikest repressioonidest ära hirmutatud. Nende keel oli avalikust elust ja haridussüsteemist välja surutud. Linnades ja rajoonikeskustes valitses enamasti juba vene keel. Nõukogude rahvuspoliitika rääkis rahvaste sõprusest, lähenemisest, ühtesulamisest ja uuest ajaloolisest inimühendusest – nõukogude rahvast (vt NLKP 1971: 86; Brežnev 1973: 23; 1975: 333; Nõukogude 1978: 10, 45, 49). Rahvaste esindajate väljaastumised oma keele ja kultuuri kaitseks tembeldati sageli nõukogudevastaseks natsionalismiks.

Sellises olukorras saabusid vepsa, udmurdi, mari jt küladesse etnograafid Eesti NSVst. Saabusid just seetõttu, et need olid vepsa, udmurdi ja mari külad. Tulid seetõttu, et neis külades räägiti nende omaga sarnast keelt. Nad huvitusid traditsioonilisest rahvakultuurist, milles tollases nõukogude ühiskonnas kalduti nägema kasutat igandit (Bromlei, Kozlov 1975: 535–536). Etnograafid väärtustasid igasuguseid vanu asju ja uurisid, kuidas neid ühes või teises kohalikus keeles nimetatakse. On selge, et nende visiivid turgutasid mõnevõrra külarahva mahasurutud ja nõrgavõitu etnilist identiteeti, ehkki mööta on seda raske.

Vepslased

Vepslaste olukord oli eriti muret tekitav. 1979. aasta rahvaloenduse andmeil oli neid Vene NFSVs alles vaid 7550, ehkki aastal 1939 loeti neid samas kokku 31 449. Nende vepslaste osakaal, kes pidasid emakeeleks vepsa keelt, langes samal perioodil 92,5% pealt 36,1%-le. (Strogalštšikova 2006: 384) Väikese rahva asuala oli administratiivselt killustatud – nad elasid Leningradi ja Vologda oblasti ning Karjala ANSV ääremadel. Mingit autonoomiat neil polnud. Leningradi ja Vologda oblasti ja nende vepsa asustusega rajoonide administratsioon eitas vepslaste olemasolu ning registreeris neid massiliselt venelasteks nii passe välja andes kui

ka rahvaloendustel (pikemalt vt Jääts 2016). Vepsa keel oli kohalikust avalikust elust ja koolidest täiesti välja tõrjutud, seda räägiti veel vaid külades omavahel ning nooremale põlvkonnale paljudel juhtudel enam edasi ei antud. Karjala ANSV lõunaservas põhja- ehk äänisvepsa külades oli olukord pisut parem – seal vepslaste olemasolu ei eitatud. Mis puutub vepsa haritlaskonda, siis see oli väga väikesearvuline ja hajutatud, põhjuseks oma autonoomse üksuse ja sellega kaasnevate rahvuslike institutsioonide puudumine.

1980. aastate teisel poolel hakkas siiski ka Vepsamaal midagi muutuma. Paljud vepslased polnud toimuvaga rahul ja mõned neist sõandasid glasnosti tingimustes selle ka kohalikele parteikomiteedele saadetud kirjades välja öelda (vt Strogalštšikova 2014; Joalaid, Vaan 1988). Leningradi oblastivõimud leidsid, et uutes poliitilistes oludes tuleb selles küsimuses midagi ette võtta. 1987. aasta suve hakul korraldas Leningradi oblasti täitevkomitee kultuurivalitsus koostöös oblasti teaduslik-metoodilise keskuse ja Podporožje rajooni juhtkonnaga vepsa kultuuripäevad. 14. juunil toimus Vidlas (Vinnitsõ) vepsa pidu „Elon pu“ („Drevo žizni“). Järgmisel päeval leidis lähedalasuvas Järvede (Ozjora) külastus aset vepsa keele ja kultuuri säilimise probleemidele pühendatud teaduslik-praktiline konverents. Üritustest võtsid osa vepsa haritlaskonna esindajad ning õpetlased ja kirjanikud Leningradist, Petrozavodskist, Vologdast ja ka Eestist. (Strogalštšikova 2014; Leontjev 1987; Joalaid, Vaan 1988)

Foto 1.
Vepsa peo „Elon pu“
osavõtjad suunduvad Vidla kesk-
väljakult peopaika.
Foto: Jüri Karm 1987.
ERM Fk 2210:8

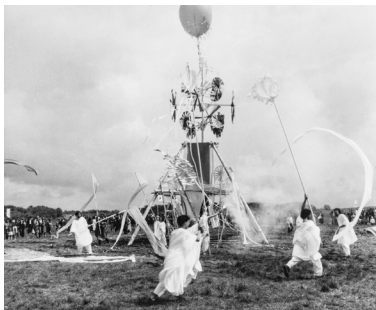

Eesti etnograafid olid vepsa välitööde seeria lõpetanud aastal 1983, aga neid mäletati Vepsamaal hästi ja kutsuti konverentsile. Vepsa etnograaf Zinaida Strogalštšikova, üks tollase vepsa rahvusliku liikumise juhtivtegelasi, oli 1972. aasta suvel üliõpilasena osalenud Eesti etnograafide vepsa välitöödel. Tema side etnograafiamuuseumiga Tartus

säilis ka järgnevatel aastatel.³ Pole välistatud, et Petersoni isiklik sümpaatia Strogalštšikova vastu, mis sai alguse ühistel välitöödel, innustas teda vepsa rahvuslikus liikumises aktiivsemalt osalema.

Eesti NSV Etnograafiamuuseumist sõitsid 1987. aastal Vidlasse direktor Aleksei Peterson ja fotograaf Jüri Karm. Eestlasi oli üritusel aga teisigi: folkloristid Kristi Salve, Marje Joalaid ja Aavo Vaan, samuti folklooriansambel Hellero.

Foto 2.
Esinejad Vidla serva
püstitatud sümboolse
Elupuu ümber.
Foto: Jüri Karm 1987.
ERM Fk 2210:26

Esimene „Elon pu“ mängis vepslaste rahvuslikus taassünnis väga olulist rolli. Kõrvalise kandi jaoks oli tegemist suursündmusega. Oblasti- ja rajoonivõimud tunnustasid seda üritust organiseerides vepslaste kui etnilise rühma olemasolu oma haldusalal. Pärast aastakümnete pikkust vaheaega kõlas üritusel taas avalikult seni põlustatud vepsa keel. Kristi Salve, kes oli piirkonnas palju kordi viibinud ja tundis seda hästi, meenutab:

Meelde on jäänud, et Vidlas oli ennenägematult rahvarohke. Silme ees on pilt allamäge bussipeatuse ja kaupluste poole voogavast rahvast. Vepsa keel kõlas tavatult avalikult. Konkreetset on mällu jäänud üsna noorte meeste grupp. Tavaolukorras rääkisid nad vepsa keeles kodus vanematega, aga nüüd tegid seda avalikult, peaaegu demonstratiivselt eakaaslastega. Täna on ju selline päev! (Salve 2020)

Aleksei Peterson võttis sündmustest aktiivselt osa. Ta oli hästi tuntud nii vepsa haritlaste kui ka tavainimeste seas. Tal oli autoriteeti. Salve sõnul oli Peterson „väga oodatud sõnavõtja. /.../ Tema sõnal oli mõju.“

³ Aprillis 1975 pidas Zinaida Jetojeva (hiljem Strogalštšikova) etnograafiamuuseumi XVII teaduskonverentsil ettekande vepsa elamu etnograafilisest uurimisest. Mõni aasta hiljem avaldati muuseumi aastaraamatus XXXI (1978; lk 190–210) Jetojeva artikkel «К статистической характеристике вепского двора» („Vepslaste loomapidamishoone statistiline iseloomustus“).

(Salve 2020) 14. juuni õhtul näidati Vidla kultuurimajas Petersoni ja tema kolleegide tehtud etnograafilist dokumentaalfilmi „Vepslased 20. sajandi algul“ (1981).⁴ Publik elas sellele kaasa, vastuvõtt oli soe. Kristi Salvel on filmi näitamine hästi mees. „Kuna olin seda juba mitu korda näinud, siis hakkasin hoopis publikut jälgima. Vanemad inimesed vaatasid ekraanil näidatavat pärani silmi ja kommenteerisid pidevalt: „*Mustan sen ice*“, („Mäletan seda ise...“), „*Miiden derounas möst...*“ („Meie külas jälle...“), „*Muga radoiba, muga!*“ („Niimoodi töötab, niimoodi...“ (Salve 2020) Film põhineb muuseumi vepsa välitöödel salvestatud materjalil ja näitab traditsioonilist vepsa talurahvakultuuri. Mitmed veel 1960.–70. aastail säilinud ja enamikule vaatajatele tuttavad vanad kultuurinähtused projitseeriti filmis 20. sajandi algusesse, sest arenenud sotsialismis poleks tohtinud sellistel arhaismidel justkui enam kohta olla.

Järgmisel päeval Järvede külastus toimunud konverentsil peeti teaduslikke ettekandeid (teiste seas Peterson, Salve, Joalaid) ja väljendati muret vepslaste olukorra pärast. Õhtul oli pidu. Anname taas sõna Kristi Salvele:

„Järvedes oli näha, et kohale olid tulnud enam-vähem kõik memmed, kes suutsid tavaliselt poodi tulla. Aga kohal olid ka noored ja lapsed. Muidugi oli selle taga ka tõik, et külas ei toimunud ju eriti midagi – ja nüüd selline pidustus. Meelde on jäänud grupp 16–17-aastasi neiuhakatusi, kes tähelepanelikult kuulasid ühe (ei mäleta, mis küla) vepsa laulurühma pajo’sid [laule] ja kui oli naljaks koht, siis naersid.“ (Salve 2020)

Foto 3.
Järvedes kostitati konverentsist ja pidustustest osavõtjaid tee, piima ja pirukatega. Paremal valge habemega Aleksei Peterson.
Foto: Jüri Karm 1987.
ERM Fk 2210:54

Konverentsi resolutsioonis leiti, et vepslastele tuleb anda Põhjala väikerahva staatus, nad tuleb administratiivselt ühendada ning luua

⁴ Filmi käsikirja autor ja teaduslik juhendaja oli Aleksei Peterson, operaatorid Toivo Pedak, Vello Ojanurme ja Aado Lintrop, montaaži tegi A. Lintrop. Film on välja antud DVD-l „Eesti etnograafiline film III. Vepslased“. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 2015. Filmitegemisest nõukogudeaegses etnograafiamuuseumis vt ka Niglas, Toulouse 2010.

vepsa autonoomne ringkond või rahvusrajoon. Räägiti ka traditsiooniliste rahvalike elatusalade taassünnist ning emakeele ja rahvateaduse õpetamisest kohalikes koolides. Vepslaste rahvusliku eneseteadvuse tugevdamiseks peeti vajalikuks ühtse vepsa etnograafiamuuseumi loomist ning traditsioonilisele kultuurile ja folkloorile pühendatud raamatute väljaandmist. (Vepsõ 2007: 72; vt ka Joalaid, Vaan 1988) Neis otsustes kajastus ilmselt etnograafide ja folkloristide kaalukas roll. Ajalooliselt olid vepslased ju nn talupojarahvas, kelle omapära väljendus põhiliselt keeles, rahvaluules ja traditsioonilises materiaalses kultuuris. Ilma nende väärtustamise ja taaselustamiseta polnud võimalik ka vepslaste taassünd, vähemasti etnograafide (sh Petersoni) arvates.

Foto 4.
Konverents Järvedes.
Kõneleb Zinaida
Strogalštšikova.
Esireas istub Aleksei
Peterson, tema
kõrval Marje Joalaid.
Foto: Jüri Karm 1987.
ERM Fk 2210:62

Napilt paar nädalat hiljem rääkis Peterson neist asjust Iževskis toimunud XVII üleliidulise fennougriidide konverentsi etnograafia ja rahvakunsti sektsioonis. „Võtan esimesel päeval ka sõna ja teen paar ettepanekut lõppresultaadi kohta. Teen ettepaneku moodustada vepsa rahvusrajoon Leningradi oblastis. Lõppresolutsiooni läheb ta „Eesti delegatsiooni ettepanekuna“ moodustada rahvusterritorium vepsa, lapi ja mõnede teiste väikerahvaste jaoks. Seega laiendatult. Olgu, vepsa probleem kerkis päevakorda kuskil 13.–14.-ndal vepsa rahvakultuuri päeval Järvedes, в Озерях (selle päeva nimi oli küll sugu teisene). Seal oli mul ettekanne. Niisiis sai see ettepanek tehtud.“ (ERM TA 826, 26. juuni 1987, lk 6)

27.–28. oktoobril 1988 toimus Karjala ANSV pealinnas Petrozavodskis regionaalne ametkondade nõupidamine „Vepslased: majandusliku ja kultuurilise arengu probleemid perestroika tingimustes“. Kohal olid Vene NFSV ministrite nõukogu, NLKP KK rahvussuhete osakonna, Nõukogude Kultuurifondi, Karjala, Leningradi ja Vologda oblastivõimude ning mitme regiooni vepsa elanikkonna esindajad. Osavõtjate hulka kuulus ka Peterson. Salve mäletab teda aktiivse sõnavõtjana: „Tema ümber oli kogu aeg inimesi.“ (Salve 2020) Koostatud soovitused anti välja eraldi brošüürina, milles nähti vepsa rahva taassünni programmi. Muu hulgas sisaldas see rahvusliku territoriaalaautonoomia

(Vepsa rahvusringkonna) loomise soovi. (Rekomendatsii 1988; vt ka Strogalštšikova 2006: 398–399; Vepsõ 2007: 80–85)

Peterson avaldas sellest konverentsist nupukese ajalehes Edasi, pealkirjaks „Vepsa taassünd!“. Ta andis eesti lugejale teada, et rõhutas oma sõnavõttus vepslaste rahvusterritooriumi loomise, samuti Vepsa Seltsi asutamise ja vepsakeelse kooliõpetuse alustamise vajadust. (Peterson 1988) Rohkem ta meile teadaolevalt vepslaste rahvuslikus taassünnis otseselt ei osalenud.

Udmurdid

Udmurdid on märksa suurem rahvas. Vaadeldaval perioodil nende arv veel kasvas. 1970. aastal loendati Vene NFSVs 678 000, 1979. aastal 686 000 ja 1989. aastal 715 000 udmurti. (Fauzer 2011: 115). Samas langes nende udmurtide osakaal, kes pidasid udmurdi keelt emakeeleks: 1970. aastal oli neid 83,5%, 1979. aastal 77,6% ja 1989. aastal 70,8% (samas: 123). Udmurtidel oli oma Autonoomne Nõukogude Sotsialistlik Vabariik (ANSV), kuid nad moodustasid vaid kolmandiku selle rahvastikust ja nende osakaal kahanes jätkuvalt (samas: 119). Udmurdid elasid peamiselt maapiirkondades. Linnades ja kogu vabariigi avalikus elus domineeris vene keel. Udmurdi keele roll hariduskeelena vähenes, ent samas oli udmurtidel tänu oma vabariigi olemasolule terve rida akadeemilisi ja kultuurilisi institutsioone ning nende haritlaskond oli märksa suurem kui vepslastel.

Foto 5.
EMi ja Udmurdi
koduloomuuseumi
töötajad lahkuvad V.
Buldakovi elamust
hea „saagiga“.
Udmurdi ANSV
Jukamenskoje rajooni
Põšketi küla. Foto:
Priit Härmas 1977.
ERM Fk 1900:28

Petersoni korraldatud udmurdi ekspeditsioonid said alguse 1970. aastate lõpul ning kestsid kuni aastani 1993 (ise käis ta viimast korda udmurdi välitöödel aastal 1991). Välitöid tehti tihedas koostöös Udmurdi Vabariikliku Koduloomuuseumiga. Petersoni peamiseks kontaktisikuks Udmurtias oli selle muuseumi oktoobrirevolutsiooniaegse ajaloo (hiljem etnograafia) osakonna juhataja Serafima Lebedeva. Mõlemat muuseumi huvitas eelkõige vana traditsiooniline rahvakultuur, kogumistööd tehti ühiselt.

Foto 6.
 EMI töötajad Aado Lintrop,
 Heno Sarv, Lembit Lepp ja
 Aleksei Peterson ning
 Udmurdi koduloomuuseumi
 Možga filiaali direktor Lev
 Smirnov enne kohtumist maa-
 rahvaga. Udmurdi ANSV Alnaši
 rajooni Kuzebajevo küla.
 Foto: Priit Härmas 1980.
 ERM Fk 1920:192

Eesti-Udmurdi ühisekspeditsioonide üheks osaks kujunesid etnograafide kokkusaamised külaelanikega, mis sündisid ilmselt Petersoni initsiatiivil. Sarnaseid üritusi oli vahel korraldatud ka Vepsamaal. Udmurtias toimus esimene kohtumisõhtu 1980. aasta suvel Alnaši rajoonis Kuzebajevos. (Lebedeva 2001: 13) Reeglina rääkisid udmurdi ja eesti etnograafid esmalt oma tööst, selle mõttest ja tähendusest. Rahvale seletati, et esivanemate traditsiooniline kultuur, mida progressile orienteeritud ametlik nõukogude retoorika ei hinnanud, on tegelikult väga oluline, väärt uurimist ja vähemasti osalist alalhoidmist. Õeldi, et oma etnilist päritolu ja emakeelt ei maksa häbeneda, vaid nende üle tuleb hoopis uhkust tunda. Kaasnes väike etnograafiliste esemete näitus. Sageli kuulus programmi ka rahvarõivateatri⁵ esinemine. Esitati udmurdi ja eesti laule ning lõpuks järgnes tantsupidu. Sellised üritused olid väga populaarsed (Karm 2001: 11; Karm 2006: 170). Rahvas tuli hea meelega kohale ja kokku.

Muuseumi kunstnik, paljudel vepsa ja udmurdi ekspeditsioonidel osalenud Lembit Lepp meenutab üht arvatavasti 1980. aastate algul toimunud õhtut: „Kord korraldati meile kultuurimajas kohtumine külarahvaga. Tulid muidugi ka kohalikud võimumed. Pidime esitama mõned laulud. Pikema kõnega esines Aleksei Peterson. Tema vene keel oli mõneti kummaline, kuid selle eest hästi ladus. Raputas saali poole rusikat ja käratas: „*Smotrite, udmurtskii narod, štobõ ne zabõli svoi jazõk!*“ [„Vaadake, udmurdid, et te ei unustaks oma keelt“], mispeale võimumed noogutasid ja tunnistasid, et näe jah, nende naabritel, tatarlastel, on omakeelsed koolid, aga udmurtidel pole.“ (Lepp 2001: 19)

5 Rahvarõivateater oli Udmurdi-Eesti välitöödel alguse saanud etendusüritus. Ekspeditsiooni liikmed tutvustasid muusika ja tantsude saatel udmurtide piirkondlikke rahvarõivaid. Udmurdi muuseumi töötajad jätkasid seda traditsiooni ka hiljem, näiteks esineti nii I Udmurdi kongressil 1991. novembris (ERM V 41, 01:29:30 – 01:35:15), I rahvusvahelisel soome-ugri teatrite festivalil Iževskis 1992 ning Petersoni 60. sünnipäeval ERMis aastal 1991. Praegugi kuulub rahvarõivateatri etendus Udmurdi rahvusmuuseumi pakutavasse programmi.

Foto 7.
Udmurdi pulma
filmimine. Pulma
etendati filmimise
tarvis. Udmurdi
ANSV Almaši aiooni
Kuzebajevo küla.
Foto: Priit Härmas
1980.
ERM Fk 1920:339

Alates 1985. aastast hakati nende kohtumisõhtute raames näitama Petersoni ja ta kolleegide tehtud etnograafilist dokumentaalfilmi „Lõunaudmurdid 20. sajandi algul“ (1983)⁶ ning see kujunes ürituse armastatud osaks. Film tehti samal põhimõttel nagu eespool mainitud linateos vepslastest. Külades osalt veel säilinud, osaliselt aga rekonstrueeritud traditsiooniline udmurdi rahvakultuur toodi filmis 20. sajandi algusse.

Foto 8.
30. juunil toimus
kohalikus klubis
kohtumine:
külaelanikkond –
ekspeditsiooni
osavõtjad. Tatari
ANSV Bavlõ rajooni
Urustamaki küla.
Foto: Tõnu Kerge
1985. ERM Fk
2118:51

Üks õnnestunumaid ja meeldejäävamaid kohtumisõhtuid leidis aset 17. juulil 1987. aastal sealsamas Kuzebajevos. Peterson kirjutas sellest oma välitööpäevikus: „Rahvast koguneb kultuurimajja rohkesti, eriti aga lapsi. Saal on täis. Parteisekretär avab koosoleku, enne küsib, mis keeles, ütlen et kindlasti udmurdi keeles, ja ütleb, et pole nagu harjunud, aga kõneleb siiski ainult udmurdi keeles. Kõigepealt kõneleb Serafima [Lebedeva], seekord udmurdi keeles. Siis antakse sõna mulle, minu mõteteks peale filmi seletamise oli, et ka enne revolutsiooni elas rahvas, töötas, rõõmustas; me film kõneleb vanast ajast, ka siis loodi kultuuri, meie ülesandeks on seda hoida, jäädvustada. Tuleb lõplikult

6 Film valmis Eesti NSV Etnograafiamuuseumi ja Udmurdi Vabariikliku Koduloomuuseumi koostöös. Juhendajad ja teksti autorid olid Aleksei Peterson ja Serafima Lebedeva. Operaator ja režii: Aado Lintrop; heli: J. Sarv; montaaž: I. Laos; teaduslikud konsultandid: M. Atamanov, V. Vladõkin, K. Kulikov. Vt ka märkus 13.

maha matta mõte, et kultuur algas peale revolutsiooni, varem midagi polnud. Kultuurimälestisi tuleb kaitsta, selleks on siin kaks tõsist mälestist – linnamäel *lud* ja *kuala* metsas.⁷ Otsustavalt peame muutma suhtumist keelesse, miks pole siin oma keeles isegi loosungit? Rumalasti teevad need emad, kes õpetavad oma lastele emakeele asemel vene keelt. Kõigepealt on vaja tunnetada maailma oma keele põhjal, siis muidugi vene keele põhjal edasi – need olid mõtted, mida sai välja öeldud. Filminäitamine läks ladusalt, kui välja jätta asjaolu, et teine aparaat ei olnud terav, pilt tuli udune. Lõpuks tänasid paljud inimesed lahkudes saalist. Mis saab enam tegijale olla, kui silmades, näos õnnelikkus, mis saab rohkem olla tunnetusest, et oled teisele kasvõi hetkekski head teinud! See headus paistis välja paljude tööinimeste nurgelisest, kosmeetikat tundmata maainimese näoilmeist.“ (ERM TA 826, 17. juuli 1987, lk 87–89)

Seda õhtut mäletab ka ise üliõpilasena ekspeditsioonil osalenud Svetlana Karm:

Väga sügava mulje jättis filmi „Lõunaudmurdid“ linastus 1987. aasta suvel Alnaši rajooni Kuzebajevo külas. Paljud filmivõtted olid tehtud selles külas, ka filmitegelased elasid siin. Kultuurimaja oli rahvast täis, kohale tuldi ka naaberküladest. See ei olnud üksnes filmivaatamine, pealtvaatajad elasid kaasa kõigele, mis toimus ekraanil: kommenteerisid toimunut, avastasid rõõmsalt tuttavaid ja näitasid neid lastele, kurvastasid südamest, kui keegi filmitegelastest oli lahkunud elust... Film andis maainimestele palju elamusi, tõstis enesest lugupidamist rohkem, kui suudaks mingi rahvakultuuriloeng või üleskutse säilitada rahvuslikkust. (Karm 2001: 11)

7 Kuzebajevo animistliku pühakoja (*kuala*) ja linnamäel asuva püha salu (*lud*) kaitsmise vajaduse oli Peterson Serafima Lebedeva palvel jutuks võtnud juba 1980. aasta suvel kohtumisel Alnaši rajooni parteikomitee I sekretäri Poljakoviga, kes oli muide udmurt. (ERM TA 750, 16. juuli 1980, lk 72–73) Initsiatiiv oli edukas, 1987. aastaks oli ehitatud uus *kuala* ja linnamäel paiknev ohverdamiskoht aiaga piiratud (ERM TA 826, 17. juuli 1987, lk 85–86). Aado Lintrop märgib, et 2000. aastal ehitati sinna vana asemel uus ja suurem *kuala* (Lintrop 2003: 85).

Foto 9.
17. juulil toimus filmi
„Lõunaudmurdid
20. sajandi algul“
näitamine Kuzebajevo
kultuurimajas ja
kohtumine filmi
tegijatega. Udmurdi ANSV
Alnaši rajoon.
Foto: Aldo Luud 1987.
ERM Fk 2225:276

Paljude udmurdi ekspeditsioonide osaline ja kaameramees Aado Lintrop kirjutas nende kohtumisõhtute kohta nõnda:

Noh, ütlen ausalt, et ma eriti ei mäleta kõnealust 1987. aasta Kuzebajevo filmiõhtut. Sõitsime sinna ju pärast pikemat töötetegemist Põhja-Udmurtias. Aga üldiselt oli selliste kohtumiste kava alati ühesugune. Serafima Lebedeva sõnavõtt, laulmine, Petersoni sõnavõtt. Ega Aleksei peale enda polekski kellelgi meie (Eesti) seltskonnast kõnelda lasknud. Laulda aga küll. Varem, näiteks 1980. aastal, kui kambas olid Heno Sarv ja Lembit Lepp, laulsime neljakesi päris mõrsevat meestelaulu mõnikord. Hiljem tuli piirduda lihtsama repertuaariga. Minu püha kohus oli alati laulda üks-kaks populaarsemat udmurdi laulu, siis hakkas rahvas saalis kaasa laulma. Udmurdi laule õppisin juba esimesel ekspeditsioonil 1980. Aleksei kõneles muidugi nii, nagu ikka. Enamasti ta manitses udmurte selle eest, et nad emakeele nii kergekäeliselt hülgavad. Need olid sellised hoogsad Nikita Hruštšovi stiilis kõned, ainult et kinga jalast ei võetud. Tõtt öelda oligi direktori kohus igal pool meid (ja Eestit) esindada ning üles astuda. (Lintrop 2021)

1980. aastate teisel poolel oli ka Udmurtias alanud rahvuslik liikumine. Udmurtiat väisavale Petersonile tähendas see kokkusaamisi vabariigi haritlaskonnaga, mitmesuguseid konverentse, kohtumisi raamatukogudes, instituutides, muuseumites, intervjuusid kohalikule raadiole ja televisioonile. Ta oli tollal Udmurtias üsna tuntud ja populaarne. (Vladõkin 2001: 17–18) Tal oli seal autoriteeti ja ta sai esineda perestroika sõnumitoojana. Ise meenutab ta seda oma välitööpäevikus nõndamoodi:

Õhtupoolikul oli kokkusaamine V. Vladõkiniga⁸, tema pool. Koos oli veel „Moloti“ peatoimetaja (nimi läks meelest ära), võttis ainult intervjuu ajakirja tarvis. Olen ju siin selle reisiga palju krii-

8 Vladimir Vladõkin (s 1943) on udmurdi etnograaf ja luuletaja.

tilist üles ütelnud, võidakse rahulikult selle üle pahandada, sest väide „mis see sinu asi on“ kehtib siin rohkem kui kuskil mujal. Asi on selles, et tegelikult pole inimestel üldse suurt huvi oma ninast väljaspool olevasse – pole nende asi, et teed on korratuses, et keel tükib asendumas vene keelega jne. Eriti pole nende asi igasugused olme-kultuurilised puudujäägid. Harva nad kaebavad mõne taolise asja üle. Muidugi püütakse ise kuidagi läbi ajada. Kui just oma nahka ei koorita, siis hädakisa ei tõsteta. See on asja üks pool, mida on sisendatud inimestele aastakümned loosungitega, eriti sellisega, et meil on kõik hästi, kuri ja kehv maailm asub kuskil kaugel, meie tegime revolutsiooni ja see lahendas kõik probleemid. Sõnaga, kui sind on õpetatud kõike nägema ainult „hästi“, kui väiksemgi kriitiline mõte või sõna on halvustatav, vaat et karistatav olnud, mida siit siis loota! Ja veel ka omavahelistes asjaajamistes ei juleta tõtt näkku öelda – minevik on väga hästi näidanud, et need tõeütlejad komistasid kergesti väga rängalt, tarvitses [adressaadil] olla vaid head või normaalsed sidemed „vastavas kohas“ või ülemuste juures ja sind muudeti pulbriks, mille muutmisprotsess olenes arusaadavalt „kannatanu“ sidemetest ja isikust. Läksid ju paljud füüsilisele hävingule seetõttu, et keegi hea mees nende ainult näpuga viitas, et kulak või muidu rahvavaenlane, niisugune asi pandi ainult kirja kui kõige tagajärg. Ja siit edasi, muidugi imestavad ja vaevalt ka heameelega vaatavad sellele, et väljastpoolt keegi nende sõnnikule viitab. Ka see pole siiani normaalne olnud, see pole kehtiva moraaliga kuidagi kooskõlas. Siit siis minu kriitilise jutu olemus ja suhtumine. Nagu öeldud, antud taustal ei saa selliseid intervjuusid ka heaks pidada, kui vaadata kohalikust vaatenurgast.⁹ Aga olgu, mind siiski toetab üldriiklik „perestroika“, asi, millest pole küll enamik mõhkugi aru saanud ei siin ega mujal. (ERM TA 826, 18. juuli 1987, lk 91–94)

Juba mainitud XVII fennougristide konverentsil Iževskis kõneles Peterson vepslaste probleemide kõrval ka udmurdi asjust.

28-ndal oli ülevabariigiline folklooripäev pargis. See oli jama selles mõttes, et rahvarõivad olid vaat et täiesti muudetud kas kunstniku või muidu tegijate poolt. Võtsin jälle sõna [...] minu mõte oli, et loodaks konsultatsioonipunktid rahvarõivaste osas igas ANSV-s, et ei lubataks serveerida kunstnike poolt rahvarõivaste ainetel loodud rõivaid rahvarõivaste pähe. [...] Kahjuks ei

⁹ Petersoni intervjuu ajakirjale Molot jäigi tollal ilmumata.

läinud see ettepanek lõppkokkuvõttesse. Sinna läks ainult veel minu ettepanek, et loodaks igasse ANSV-sse vabaõhumuuseum ja et selle loomisest võtaks osa ka etnograafid. Praegu on see igal pool (Sõktõvkar, Ustinov¹⁰, vist ka Joškar-Ola) arhitektide käes. Lõppistungil sai veel kord sisse puugitud ja öeldud, miks ei räägitud ega polnud esindatud üldse udmurdi keel – tegin ettepaneku [võtta] teiseks töökeeleks kohaliku keele järgmistel konverentsidel. Samuti tegin ettepaneku ümber korraldada nõukogude soome-ugri komitee, kes minu arvates ei tee suurt midagi ja et selles oleks etnograafide sektsioon. Kas need ettepanekud lõppotsuseni jõudsid, ei tea. (ERM TA 826, 1987, lk 6–8)

Traditsiooniline rahvakultuur oli Petersoni arvates niisiis väga oluline. Esitada tuli seda tema kui etnograafi meelest võimalikult autentsel kujul, mitte stiliseeritult.

Tagasi kodus, kutsuti Peterson tema enda sõnul korduvalt KGB kohalikku kontorisse aru andma.

Juba enne minu tagasijõudmist Tartusse ootasid ees teated, et olen Udmurtias natsionalistlikke meeleolusid õhutanud. Eriti on meelde jäänud 1987. aasta, kui „valge maja“ esitas kultuuriministeeriumile nõude, et minister vabastaks mind direktori kohalt. Vist oli ettekanne segane ja lünklik ning aeg edasi läinud, sest tollane minister J. Lott piirdus järjekordse „tõsise noomitusega“. (Peterson 2001: 41; vt ka Peterson 2000: 40)

Ühelt poolt kaitses Petersoni halvema eest ilmselt Kommunistliku Partei liikmestaatus¹¹, teisalt sai ta end õigustades toetuda Gorbatšovi uutmisretoorikale.

Petersoni meile teadaolevalt viimane kaalukam panus udmurtide rahvuslikku taassündi oli tema osalemine ja kõne 1991. aasta novembris Iževskis toimunud I Udmurdi kongressil. Keeleliselt mõnevõrra segases, ent selle eest kaunis emotsionaalses sõnavõtus rõhutas Peterson taas, et udmurdi ajalugu ja kultuur ei alanud oktoobrirevolutsiooniga, nagu nõukogude ajal oli tavaks rääkida, vaid eksisteeris ka enne seda. Ta mõõnis, et udmurdid on vaikne rahvas, aga ütles, et nüüd on tulnud aeg enda eest seista ja kui vaja, siis öelda ka kõvu sõnu. Talle jäi arusaamatuks, miks on isegi Udmurtia maapiirkondades ilmuvad rajoonilehed ikka veel valdavalt venekeelsed. Miks udmurdi intelligents

¹⁰ 3.01.1985 – 18.06.1987 kandis Iževsk Nõukogude väejuhi ja riigitegelase Dmitri Fjodorovitš Ustinovi (1908–1984) nime.

¹¹ Aleksei Peterson oli NLKP liige aastatel 1957–1990.

ei õpeta oma lastele emakeelt? (ERM V 41, 00:42:22 – 00:47:35)

1992. aastal kaotas Peterson oma muuseumijuhi staatuse, aga tema tegevus udmurdi suunal jätkus. Sügavale 1990. aastatesse ulatuvad siirdeid andsid ka tema ettevõtmised ja sõnavõtted, millest on juttu ülalpool. Serafima Lebedeva rõhutab näiteks Petersoni ja ta kolleegide tehtud filmide¹² mõju udmurdi käsitööle: kui 1980. aastatel pidi käsitöömeistrid tikutulega taga otsima, siis tänu filmidele tekkisid 1990. aastatel oma käsitöökeskused peaaegu igas Udmurtia rajoonis. (Lebedeva 2019) See käsitööharrastus oli loomulikult seotud rahvusliku identiteediga ja toetas seda. Udmurdi ANSV omaaegse kultuuriministri Anetta Sidorova sõnul mõjutasid Petersoni ideed ka Udmurdi Koduloomuuseumi reformimist ja ümbernimetamist Rahvusmuuseumiks aastal 1995, samuti Udmurdi vabaõhumuuseumi Ludorvai loomist ja ülesehitamist (Sidorova 2019). 1996. aastal pälvis Aleksei Peterson Udmurdi Vabariigi teenelise kultuuritöötaja aunimetuse.

Kokkuvõtteks

Me ei väida, et Eesti etnograafidel või Aleksei Petersonil isiklikult oli vepsa ja udmurdi rahvuslikus taassünnis otsustav roll. Tegemist oli suurte üleriigiliste protsessidega, mille käivitajaks regioonides olid kohalikud haritlased ja teised aktivistid, kes tundsid siirast muret oma rahva keele ja kultuuri pärast. Samas usume, et Eesti etnograafide (jt rahvateadlaste) pikkadel ekspeditsiooniseeriadel oli inimeste etnilisele enesehinnangule turgutav mõju. Eesti etnograafid, sh Peterson, ei astunud eesrindliku Nõukogude etnograafiaga päriselt ühte jalga (vt nt XXVII sjezd 1986). Nende töösuund ja -tulemused ei toetanud nõukogude poliitikat (nt maa ja linnaelu lähendamine, ateistlik võitlus, rahvaste lähenemine ja ühtesulamine, vene keele üha laiem levik), vaid pigem vastustasid ja õõnestasid neid. Oleme kindlad, et vepsa ja udmurdi aktivistid ja rahvuslikumalt meelestatud tavainimesed said Petersonilt ja teistelt meie rahvateadlastelt inspiratsiooni ning moraalselt tuge. Viimastel nõukogude aastatel olid eestlased idapoolsetele soome-ugrilastele järgimist väärivaks eeskujuks ning Peterson oma meeldejäätavate sõnavõttude ja habemega oli paljudele inimestele justkui eestlase kehastus. (Vladõkin 2001: 18)

Etnograaf ei pruugi olla ainult teadlane, ta võib olla ka ühis-

¹² „Lõunaudmurdid 20. sajandi alguses“ (1983), „Lõunaudmurtide religioosne kombestik 20. sajandi alguses“ (1983) ja „Põhjaudmurdid 20. sajandi alguses“ (1995). Filmid on välja antud DVD-1 „Eesti etnograafiline film II. Udmurdid“. Tartu: Eesti Rahva Muuseum 2013.

kondlikult aktiivne. Etnograafidel, kes tegelesid aastakümneid rahvaste ja nende kultuuriga, usuti perestroika ajal selles vallas olevat eksperteadmised ning seega ka autoriteet nn rahvusküsimuses. Neil oli kogunenud teatav sotsiaalne kapital, mida nad võisid kasutada ühiskondlikes aruteludes. Neil oli võimalus mingil määral mõjutada etnilisi protsesse, näiteks aidata kaasa n-ö oma rahva kultuuri ja keele säilimisele. Peterson kasutas seda võimalust ja oli lühikeses perspektiivis küllalt edukas. Ta julgustas kasutama vepsa ja udmurdi keelt avalikus elus, sh koolides. Ta rõhutas traditsioonilise rahvakultuuri senisest suurema väärtustamise vajadust, sest see oli tema arvates väikerahvaste rahvusliku identiteedi seisukohalt oluline. Oma sõnavõttudes avalikel üritustel ja ajakirjanduses toetas ta vepsa territoriaalaautonoomia ideed.

Eesti etnograafia soome-ugri suunale üldiselt ja Petersonile isiklikult on ette heidetud, et talle olid „asjad palju olulisemad kui inimesed“; et viimastes nägi ta eeskätt „esemete omanikke ja potentsiaalseid loovutajaid“ (Siragusa, Arukask, 2017: 86; vt ka Arukask 2018: 110). Räägitakse isegi pseudokoloniaalsusest (Arukask 2020: 156). Kanada antropoloog David Z. Scheffel kasutab sotsialistliku Ida-Euroopa, sh Nõukogude Liidu etnograafide kogumistöö praktika iseloomustamiseks terminit „sisekolonialism“ (1993: 22–24). Eesti uurijad käisid idapoolsetel soome-ugri aladel ja vedasid sealt oma muuseumisse sadu etnograafilisi esemeid jm, millel on kaheldamatu kultuurilooline väärtus. Mida nad neile rahvastele vastu andsid? Püüdsime oma artikliga sellele küsimusele vastata – moraalset tuge etnilise identiteedi, emakeele ja rahvusliku kultuuripärandi säilitamisel.

INDREK JÄÄTS on etnoloog (PhD), Eesti Rahva Muuseumi vanemteadur. Tema peamised uurimisteemad on olnud etnilised protsessid, rahvuslus ja rahvuspoliitika. Põhjalikumalt on ta tegelenud setude, komide, permikomide ja vepslastega. Viimasel ajal huvitub Eesti etnoloogia ajaloost.

SVETLANA KARM on etnoloog (PhD), Eesti Rahva Muuseumi teadur. Osalenud ERMi ja Udmurdi Rahvusmuuseumi ühistel ekspeditsioonidel aastatel 1987–1993 ning alates 2010. aastast korraldanud ERMi välitööd udmurdi, mari, karjala, komi ja handi-mansi aladele. Peamised uurimishuvivid on Eesti soome-ugri etnoloogia ajalugu ning etniliste kultuuride esitlemise praktikad muuseumiruumis.

Allikad

- ERM TA 700 (1977)
- ERM TA 750 (1980)
- ERM TA 826 (1987)
- ERM V 41 (1991)
- Lebedeva, Serafima 2019. Intervjuu Svetlana Karmile, 6. juuni.

Kirjandus

- XXVII sjezd 1986 = XXVII съезд КПСС и задачи советских этнографов. – *Советская этнография* 4, 3–13.
- Arukask, Madis. 2018. Soomeugrilisusest eesti rahvuspildis – kas jagatud emotsioon või hägune küsitavus. – *Keel ja Kirjandus* 1–2: 104–117.
- Arukask, Madis. 2020. Päevikud põllult: Eesti etnograafide kuuekümmendate aastate Vepsa-retked. – *Soome-ugri sõlmed 2019*, toim Taisto-Kalevi Raudalainen. Tallinn: Fenno-Ugria, 152–157.
- Brežnev, Leonid. 1973. *Viiskümmend aastat Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu. Ettekanne NLKP KK, NSV Liidu Ülemnõukogu ja VNFSV Ülemnõukogu pidulikul istungjärgul 12. det. 1972*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Brežnev, Leonid. 1975. *NLKP agraarpoliitika küsimusi ja Kasahstani uudismaade ülesharimine. Kõned ja ettekanded*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Bromlei, Kozlov 1975 = Ю. В. Бромлей, В. И. Козлов. 1975. Заключение. – *Современные этнические процессы в СССР*. Москва: Наука, 530–542.
- Fauzer 2011 = Фаузер, Виктор Вильгельмович. 2011. Финно-угорские народы в современном мире. – *Ежегодник финно-угорских исследований*, № 3: 111–125.
- Joalaid, Marje; Aavo Vaan. 1988. Vepsamaa radadel. – *Edasi*, 18. august.
- Jääts, Indrek 2016. Nõukogude rahvuspoliitika 1960.–1980. aastail: Vepsa näide – *Akadeemia* 9: 1523–1556.
- Jääts, Indrek. 2019. Favourite research topics of Estonian ethnographers under Soviet rule.

- Lintrop, Aado 2021. Kiri Indrek Jäätsile, 25. märts.
- Salve, Kristi 2020. Kiri Indrek Jäätsile, 20. mai.
- Sidorova, Anetta 2019. Intervjuu Svetlana Karmile, 10. juuni.
- Strogalštšikova, Zinaida 2014. Intervjuu Indrek Jäätsile, 2.–3. aprill.
- *Journal of Ethnology and Folkloristics* 13 (2): 1–15.
- Karm, Svetlana. 2001. Eesti Rahva Muuseumi Udmurdi ekspeditsioonidest ja kogudest. – *Muuseum* 2 (11): 8–12.
- Karm, Svetlana. 2006. Eesti etnoloogid Udmurtias. Eesti Rahva Muuseumi 1971.–1991. aasta Udmurdi ekspeditsioonide päevikute analüüs. – *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat XLIX*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum, 157–189.
- Lebedeva 2001 = Лебедева, Серафима. 2001. Тридцать лет сотрудничества. – *Muuseum* 2 (11): 13–14.
- Leontjev 1987 = Леонтьев, Павел. 1987. Узнание родины: Вепский праздник в Винницах. – *Север* 9: 95–98.
- Lepp, Lembit. 2001. Koostööst Aleksei Petersoniga. – *Muuseum* 2 (11): 19.
- NLKP 1971 = *NLKP XXIV kongressi materjale*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Lintrop, Aado. 2003. *Udmurdi usund*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Niglas, Liivo, Eva Toulouze. 2010. Reconstructing the past and the present: The ethnographic films made by the Estonian National Museum (1961–1989). – *Journal of Ethnology and Folkloristics* 4 (2): 77–96.
- Nõukogude 1978 = *Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu konstitutsioon (põhiseadus)*. 1978. Tallinn: Eesti Raamat.
- Peterson, Aleksei. 1988. Vepsamaa taassünd! – *Edasi*, 2. november.
- Peterson, Aleksei. 1997. *Udmurdi vana rahvakunst. Earlier Udmurt Folk Art*. Tartu: Stilett.

- Peterson, Aleksei. 2000. Eesti Rahva Muuseum 1970. aastatel. Meenutusi. – *Muuseum* 2 (9): 39–42.
- Peterson, Aleksei. 2001. Eesti Rahva Muuseum 1980. aastatel. Mõtted, mälestused. – *Muuseum* 1 (10): 40–42.
- Peterson, Aleksei. 2006. *Udmurdi päevikud*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Peterson 2007 = Петерсон А. 2007. «Заметки на полях», или об этнологической собирательской исследовательской работе в Удмуртии. – *Этнография восточно-финских народов: история и современность*. Ижевск: УИИЯЛ УрО РАН, 108–119.
- Rekomendatsii 1988 = Рекомендации регионального межведомственного совещания «Вепсы: проблемы развития экономики и культуры в условиях перестройки». 1988. Петрозаводск.
- Scheffel 1993 = Шеффель, Д. 3. 1993. Антропология и этика в Восточной Европе. – *Этнографическое обозрение*. № 6: 21–28.
- Siragusa, Laura; Madis Arukask. 2017. Reflecting the „field“: Two Vepsian villages and three researchers. – *Sibirica* 16 (1): 75–101.
- Strogaļštšikova 2006 = Строгальщикова, З. И. 2006. Вепсы: этнодемографические процессы (прошлое и настоящее) – Современная наука о вепсах: достижения и перспективы (Памяти Н. И. Богданова). Петрозаводск: ИЯЛИ Карельский НЦ РАН: 378–412.
- Vepsõ 2007 = Вепсы: Модели этнической мобилизации. Сборник материалов и документов. 2007. Петрозаводск: РАН.
- Vladõkin 2001 = Владыкин, Владимир. 2001. Уникально-интеллектуальная борода. – *Muuseum* 2 (11): 16–18.

Summary:

Aleksei Peterson's role in the Veps and Udmurt national revival in the 1980s and 1990s

Indrek Jääts
Svetlana Karm

Estonian ethnographers have always taken a keen interest in Finno-Ugric peoples, their linguistic kin. The golden age of Finno-Ugric studies in Estonian ethnography began in the 1960s and lasted until the early 1990s. The State Ethnographic Museum of the Estonian SSR in Tartu (the current Estonian National Museum) emerged as the center of Finno-Ugric research with its long-term director Aleksei Peterson at the helm of the enterprise. Estonian ethnographers visited almost all Finno-Ugric peoples, with the major focus given to the Veps in the 1960s and 1970s, and to the Udmurts, in the 1980s. The museum acquired an awe-inspiring number of ethnographic objects, descriptions, photographs, drawings and films. Did all this benefit the peoples visited? What was the relationship of Estonian ethnographers with the subjects of their research? Did their plight affect Estonian scholars?

The Estonian ethnographers had a high regard for the ethnic particularities, languages and traditional folk cultures of the kindred peoples and re-

sisted their disappearance. Their views contradicted the Soviet nationalities policy which until the mid-1980s, emphasized the convergence and assimilation of nations. The interaction between the Estonian ethnographers and the Veps and Udmurts during the long series of expeditions helped to stimulate the suppressed and weak ethnic self-esteem of the latter. The mid-1980s marked the beginning of the era of Gorbachev's glasnost and perestroika. As a result, national issues could be discussed openly, and it was at that time that the national revival of the Veps and Udmurts began. Estonian ethnologists embraced the process and actively contributed to it. This is especially true of Peterson, who was quite well known in Vepsia and Udmurtia and had a certain authority there. In his speeches at various events and in the press, Peterson encouraged the use of Veps and Udmurt in public life, including the schools. He emphasized the need to place a greater emphasis on traditional folk culture, which he considered to be critical to the national identity of small nations.

His ideas influenced the creation of the open-air museum of the Udmurts. He supported the territorial autonomy of the Veps. He could speak as a messenger of perestroika whose word had weight. Thus Veps and Udmurt activists and nationally-minded ordinary people

received inspiration and moral support from Peterson (and other Estonian ethnographers) for the preservation of their mother tongue, national identity and cultural heritage.

Резюме:

О роли Алексея Петерсона в национальном возрождении вепсов и удмуртов (1980–1990-е годы).

Индрек Яатс
Светлана Карм

Родственные по языку финно-угорские народы всегда интересовали эстонских этнографов. Золотой век финноугристики начался в эстонской этнографии в 1960-е годы и продолжался до начала 1990-х годов. Центром финно-угорского направления стал расположенный в Тарту Эстонский национальный музей (в то время Этнографический музей Эстонской ССР), а главным инициатором финно-угорских экспедиций – многолетний директор музея Алексей Петерсон. Эстонские этнографы побывали почти у всех финно-угорских народов, но в 1960–1970-е годы больше занимались вепсами, а в 1980-е годы – удмуртами. Коллекции музея пополнились впечатляющим количеством этнографических предметов, описаний, фотографий, рисунков, а также кино- и видеокадров. Была ли от всего этого польза исследуемым народам? Как складывались отношения эстонских этнографов с финно-уграми?

Эстонские этнографы высоко ценили этническое своеобразие, языки и традиционную народную культуру финно-угорских народов и выступали за их сохранение. Их отношение к этническим культурам противоречило советской национальной политике, которая до середины 1980-х годов делала упор на сближении и ассимиляции народов. Связи эстонских этнографов с вепсами и удмуртами способствовали стимулированию их подавленной и слабой этнической самооценки. В середине 1980-х началась эра горбачевской гласности и перестройки. Стали открыто обсуждаться национальные вопросы, началось национальное возрождение. Эстонские этнографы поддерживали эти процессы и активно участвовали в них. Особенно это касается Алексея Петерсона, который был довольно хорошо известен на вепских территориях и в Удмуртии, пользуясь там определенным авторитетом. В своих выступлениях на

различных мероприятиях и в печати он призывал к использованию вепсского и удмуртского языков в общественной жизни, в том числе в школах. Петерсон подчеркивал ценность традиционной народной культуры, которая, по его мнению, имеет решающее значение в сохранении национальной самобытности малых народов. Его идеи повлияли на создание Удмуртского музея-заповедника «Лудорвай». Он поддерживал территориальную автономию вепсов.

Он мог выступать как вестник перестройки, его слово имело вес. Стало быть, вепские и удмуртские активисты, а также простые люди получили от Петерсона (и других эстонских этнографов) вдохновение и моральную поддержку в сохранении своего родного языка, этнического самосознания и культурного наследия.